

ექიმ ანტუან-მარი სალვატორის ცნობები ირანში მედიცინისა და ჰიგიენის მდგომარეობის შესახებ (1807-1808)

ირინე ნაჭყებია

გიორგი წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი
irnat@hotmail.com

XIX საუკუნის დასაწყისში ინდოეთზე ლაშქრობის გეგმაში ნაპოლეონმა ირანს მიანიჭა სტრატეგიული მოკავშირის ფუნქცია და იქ 1805-1809 წლებში წარგზავნილი მისიების წევრებს ამ ქვეყნისა და მისი მეზობლების შესახებ დეტალური ინფორმაციის მოძიება დაავალა. წინამდებარე სტატიაში წარმოვადგენთ 1807-1809 წლებში ირანში საფრანგეთის საგანგებო და სრულუფლებიანი მინისტრის, გენერალ გარდანის მისიის წევრის, ექიმ ანტუან-მარი სალვატორის ცნობებს სპარსელთა მედიცინისა და ინდოეთში სალაშქროდ გასაგზავნი ევროპული ჯარისათვის გასათვალისწინებელი რეკომენდაციების შესახებ. ეს მასალა გვხვდება სალვატორის წერილებსა (სალვატორი 1814); (სალვატორი 1812) და საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში დაცულ მის მოხსენებით ბარათში (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42, fol. 113r-122r).

სალვატორის ცნობები თეირანის შესახებ. 1807 წლის აგვისტოს ბოლოს ირანში მიმავალი გენერალი გარდანი მისიის მდივნებთან ერთად კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, რათა იქ დალოდებოდა მთავრობის შემდგომ ინსტრუქციებს (სსსსა: CP/Perse: vol. 14, doc. 2). აქ ქალაქში მყოფმა იტალიელმა ექიმმა, მარი-ანტუან სალვატორიმ, წარმატებით უმკურნალა ამ მისიის მესამე მდივანი, ფელიქს ლაჟარს. ექიმის მკურნალობით კმაყოფილმა ლაჟარმა მას რეკომენდაცია გაუწია გენერალ გარდანთან, რომელმაც ის უყოყმანოდ ჩარიცხა საფრანგეთის მისიის ექიმ-ქირურგად. წამლებზე ექიმს თვითონ უნდა ეზრუნა, გენერალი კი მას საკვებით, ბინით, ცხენებით უზრუნველყოფას დაჰპირდა და წლიური ხელფასი, 6.000 ფრანკი დაუნიშნა.

საფრანგეთის მისია კონსტანტინოპოლიდან 1807 წლის 10 სექტემბერს გაემგზავრა და ირანში ნოემბრის ბოლოს ჩავიდა. სალვატორი წერდა: „ბოლოს და ბოლოს, ჩვენ ასე ნაქებ, ასე სასურველ სპარსეთში ჩავედით და გვეგონა, რომ გარემოს, ჰავასა და ქვეყანას გამოვიცვლიდით, მაგრამ სცილადან ხარიბდაში მოვხვდით“¹ ბაიზეთიდან საფრანგეთის მისია ხოის, თავრიზის, მიანეს, ზენჯანის, სულთანიესა და აბჰერის გავლით ყაზვინში ჩავიდა. ფათჰ-ალი შაჰის ბრძანებით მისია იქ რამდენიმე დღით გააჩერეს, რადგან თეირანში მათი შესვლის ყველაზე ბედნიერი დღის დანიშვნა ასტროლოგის რჩევაზე იყო დამოკიდებული. ყაზვინიდან თეირანამდე მისიამ ოთხი დღის განმავლობაში ქარიან, წვიმიან ან თოვლიან ამინდში იმგზავრა.

თეირანის შემოგარენში საფრანგეთის მისიას ცხენოსანთა ნაწილი დახვდა ერთ-ერთი წარჩინებული კარისკაცის მეთაურობით. მან ფრანგები შესანიშნავ კარავში მიიწვია, სადაც მათ მსუბუქი საუზმით გაუმასპინძლდა. შემდეგ სპარსელმა მხედრებმა სტუმრებს თავიანთი საბრძოლო ხელოვნება აჩვენეს, რასაც ორი კაცის სიცოცხლე შეენირა. ამ ინციდენტის შემდეგ, მისია თეირანში 4 დეკემბერს შევიდა. საფრანგეთის მისიის თეირანში შესვლისთანავე ცნობილი გახდა, რომ მის შემადგენლობაში ევროპელი ექიმიც იყო.

სალვატორის ცნობით, სპარსეთის სუვერენის რეზიდენცია მაღალი და მშრალი მთის ძირში, სრულიად დაუმუშავებელ დაბლობზე მდებარეობდა. კედლით შემოსაზღვრულ, კვადრატის ფორმის ქალაქს ხუთი კარიბჭე ჰქონდა, რომელთა პირდაპირ მიწური კოშკები იდგა. შაჰის სასახლე ციხესიმაგრესავით იყო გამაგრებული. ცუდად ნაგები ქალაქის ვიწრო ქუჩებში ღამით სიარული სახიფათო იყო ღია ორმოების გამო, რომლებიც ქალაქს სანაგვის მაგივრობას უწევდნენ (სალვატორი 1812: 364-377); (სალვატორი 1814: 631-632).

სპარსელების დამოკიდებულება ევროპული მედიცინის მიმართ. გენერალმა გარდანმა სალვატორის წარჩინებული სპარსელებისთვის წამლების უფასოდ გაცემა უბრძანა. ამ გზით მან

ირანის თითქმის ყველა წარჩინებული და შაჰის ოჯახის ზოგიერთი წევრი გაიცნო. ამას გარდა, მან შაჰისა და მისი დიდმოხელეების ჰარამხანაში შესვლის უფლებაც მოიპოვა. შაჰის ნებართვით მან წარმატებით უმკურნალა მის ორ ცოლსა და რამდენიმე პრინცესას. ამგვარად, სალვატორის საშუალება ჰქონდა თავისუფლად ენახა ყველა მამაკაცისათვის მიუწვდომელი ადგილი – სპარსელთა ჰარამხანები. თავის ერთ-ერთ წერილში, ამ საკითხზე შთაბეჭდილებების გაზიარებას ის ვენაში მყოფ კოლეგას ჰპირდებოდა (სალვატორი 1812: 379-380). სამწუხაროდ, არ არის ცნობილი, შეასრულა თუ არა ეს დაპირება, რადგან ამ მეტად საინტერესო ინფორმაციას ჯერჯერობით ვერ მივაკვლიეთ.

ფაქტ-ალი შაჰისგან განსხვავებით, სპარსელი წარჩინებულები ევროპელ ექიმს არც თუ დიდი ნდობით შეხვდნენ. ისინი მას მხოლოდ რჩევას ეკითხებოდნენ, მის წამლებს კი არ სვამდნენ: ერთ-ერთმა მათგანმა მას წამალი სთხოვა, მაგრამ კრიალოსნის დამარცვლის შემდეგ, რომელმაც „ამცნო, რომ მას ეს წამალი არ უნდა მიეღო“, ის უკან დაუბრუნა (სალვატორი 1812: 379-380).²

სალვატორიმ და ინდოეთში ირანის ყოფილმა ელჩმა, ნები ხანმა, თეირანის კარს კაცობრიობისთვის ვაქცინის უპირატესობის მნიშვნელობა აუხსნეს. სალვატორიმ შაჰის პირველ ვეზირს, მირზა შაფის, ვაქცინის გაკეთება შესთავაზა, მინისტრმა კი ეს ამბავი შაჰს შეატყობინა. ევროპული მედიცინისა და ქირურგიის უპირატესობაში დარწმუნებული შაჰის ნებართვით, ექიმმა მისი ერთ-ერთი ქალიშვილი და პირველი ვეზირის ძმისშვილი აცრა, მაგრამ ვაქცინამ არ იმოქმედა, რადგან ის ვადაგასული აღმოჩნდა. ექიმის მოლოდინი ვერც კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნილი ვაქცინის პარტიამ გაამართლა და ამგვარად, ის ამაოდ ეცადა ირანში ვაქცინაციის დაწესებას. იგი საფრანგეთის საგარეო ურთიერთობათა მინისტრს, დე შამპანის, შესჩიოდა, რომ მისიის არასათანადო ფინანსური უზრუნველყოფის გამო, მან დაკარგა ყველა სამედიცინო შედეგი და ასე შორეულ ქვეყანაში დიდ ფასად ჩატანილი მედიკამენტები.

სალვატორიმ ველარ გაბედა ირანში ვაქცინაციის გაგრძელება, რათა თაღლითად არ მიეჩნიათ. ამის შესახებ იგი ვენაში სწერდა თავის კოლეგას: „დამეხმარეთ ამ პრობლემის გადაჭრაში, რათა სპარსეთში ვაქცინის შეტანით ვიტრიაბხო. ვფიქრობ, დღეს ის ერთადერთი ქვეყანაა, სადაც ეს სიკეთე არ შესულა. ჩუტყვავილა მათ წარმოუდგენელ ზიანს აყენებს“ (სსსსა: CP/Perse: vol. 10, doc. 12; vol. 12, doc. 105); (გარდანი 1809: 47); (შამპოლიონ-ფიჟაკი 1812: 207-208).

სალვატორიმ ყურადღება მიაქცია სპარსელთა ყოველდღიური ცხოვრების წესს, და მათ დამოკიდებულებას პირადი ჰიგიენის მიმართ. იგი წერდა:

ამაოდ უნდა ეძიო ის ფუფუნება და ბრწყინვალეობა, რომლითაც ასე იწონებს თავს აზიის ყველაზე ძლევამოსილი მეფე. წარმოიდგინეთ მზეზე გამომშრალი მიწით აშენებული სახლები, მხოლოდ ერთი სართულით მიწის დონეზე, კარები კლიტეების, ფანჯრები მინების, ოთახები კი მინების გარეშე. იატაკზე გაშლილი ხალიჩა სკამის, მაგიდისა და დივანის მაგივრობას სწევს. ბამბის დაულიანდაგებული ლეიბი სუვერენის საწოლიც არის და მისი ყველაზე უკანასკნელი ქვეშევრდომისაც. მათ არ აქვთ ზეწრები, პირსაწმენდები, სუფრები, დანები, ჩანგლები და კოვზები. სძინავთ სრულად ჩაცმულებს, გახვეულებს ცხვრის ტყავებში. საჭმელს თითებით ჭამენ და შემდეგ ხელებს არ იბანენ. სპარსელები მხოლოდ იატაკზე სხედან და ყველაფერს ასე აკეთებენ. მამაკაცებს ქალებივით აცვიათ, ქალების სამოსი კი მეზღვაურების მსგავსი შარვალი და კოფთაა, რომელიც წელამდე სწვდებათ. სპარსეთში არ იციან რა არის სარეცხი საშუალება, რადგან არაფერი აქვთ გასარეცხი. იქ არავის აცვია პერანგი; ტანსაცმელს, რომელიც უფრო ხშირად აბრეშუმისაა, მანამდე ატარებენ, სანამ ძონძებად არ იქცევა. მეფედან დაწყებული მისი უკანასკნელი ქვეშევრდომით დამთავრებული, ყველას ტილები ჰყავს; ხოლო როდესაც ჩვენ, ევროპელები, სპარსელებთან მივდივართ ვიზიტით, დარწმუნებული ვართ, რომ ტანსაცმელზე პარაზიტები აგვყავა (სალვატორი 1812: 378-379).

სალვატორის ცნობები სპარსელი ექიმების შესახებ. ანტუან-მარი სალვატორის ცნობით, ირანში ორი მიმართულების ექიმი იყო: 1. ჯერაჰის წოდება (Dgerrah – არაბ. جراح) ქირურგს შეესაბამებოდა და მის კომპეტენციაში შედიოდა ყველა სახის შინაგანი დაავადების მკურნალობა. ეს პროფესია მამიდან შვილზე გადადიოდა და დიდი პატივისცემით სარგებლობდა. სალვატორი აღნიშნავდა, რომ სპარსელთა მიერ ოპერაციების ჩატარების მეთოდი „რამდენიმე ათასი წლით იყო ჩამორჩენილი“. 2. ჰაქიმს³ (Hakim – არაბ. حَكِيم) ექიმ-თერაპევტს უწოდებდნენ; მას დიაგნოსტიკა და ავადმყოფობის მკურნალობა ევალებოდა. სპარსელებისთვის მავანის ექიმად მისაჩნევად, საკმარისი იყო, რომ მას

ავიცენას (980-1037), გალენოსის (129-200/216) ან პარაცელიუსის (1493-1541) სპარსულად ნათარგმნი თხზულებებიდან ფრაზები დაეუბიერებინა და ზოგიერთი წამლისა თუ გამაყუჩებელი საშუალების (drogues) შესახებ სცოდნოდა. ამ ექიმების ვაჟებიც საქმის სრულყოფილ მცოდნეებად ითვლებოდნენ.

სალვატორის თქმით, სპარსელთაგან ბევრი იჩემებდა ექიმობას, მაგრამ მათ არ ჰქონდათ შესაბამისი ცოდნა, მათ მედიცინის პირველი პრინციპებიც კი არ იცოდნენ და თავიანთ უვიცობას სიამაყითა და ამპარტავნებით ნიღბავდნენ. ფათჰ-ალი შაჰმა თავის ორ ქირურგს მასთან ყოველდღიურად მეცადინეობა უბრძანა. ამ მიზნით, სალვატორიმ სპარსულად ათარგმნინა ქირურგიის პირველი ელემენტები და მათ ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე თურქულ ენაზე უტარებდა მეცადინეობას. ორი თვის შემდეგ სპარსელებმა მეცადინეობა შეწყვიტეს (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42). სალვატორის მხრიდან სპარსელ ექიმებთან კონტაქტის დამყარების ყველა მცდელობაც უშედეგოდ დასრულდა.

ირანში 1805-1807 წლებში ნაპოლეონის მიერ წარგზავნილი მისიების წევრების ცნობებით, ირანში ექიმებს დიდ პატივს სცემდნენ. სპარსელ ექიმებს ჰქონდათ რაღაც წიგნები ანატომიის შესახებ, მაგრამ ისინი ამ საკითხს ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ, რადგან ირანში ქირურგიას უდიდეს წინააღმდეგობას ისლამი უქმნიდა და ამდენად, იქ ანატომიის პროგრესი შეუძლებელი იყო. მათი ცოდნა ძირითადად სალბუნის დადებით, ქილების დადგმით, დაჩირქებული ადგილის გაჭრით ან მოწვით და სისხლის გამოსაშვებად წურბელების დასმით იფარგლებოდა. სპარსელი ექიმების მთელი ხელოვნება ავადმყოფობის შესახებ პულსის მიხედვით მსჯელობა და შარდის შემოწმება იყო, მათი მკურნალობის ძირითადი მეთოდი მარტივი წამლებისა და ირანში გავრცელებული სამკურნალო მცენარეების ცოდნით იფარგლებოდა. წამლებად რევანდს,⁴ კასიას,⁵ ალექსანდრიის ფოთლებს,⁶ ოპიუმსა და სხვ. მცენარეებს იყენებდნენ. დიდი სიცხისა და კანის სიმშრალის დროს ავადმყოფს ყინულგარეულ გამაგრილებელ სასმელებსა და წვნიან ხილს უნიშნავდნენ, კუჭის სხვადასხვა დაავადებების დროს კი გამთბარი მუშკის,⁷ ქარვის, ალოესა და სხვა ნივთიერებებისგან დამზადებულ დასამშვიდებელ საშუალებას ნიშნავდნენ. მოტეხილობის მოსაშუშებლად და ოფლის მოსადენად ხმარობდნენ მუმოს,⁸ შავი ჭირის, ცოფისა და დიზენტერიის ეფექტურ სამკურნალო საშუალებად კი ფაზარი⁹ მიიჩნეოდა. ფათჰ-ალი შაჰის ჰარამხანის ექიმი, მირზა შაფი, გალენოსის სწავლების მიმდევარი იყო და იცნობდა სისხლის ცირკულაციის სისტემას, მაგრამ არაფერი იცოდა ქინაქინის დანიშნულების შესახებ და ის, ისევე როგორც აცრა, საშიშ სიახლედ მიაჩნდა. მას ლოცვების, ავგაროებისა და თილისმების უფრო სჯეროდა. სპარსეთში უიმედო ავადმყოფობებად მიიჩნევდნენ კენჭების დაგროვებას, წყალმანკს, კანის დაავადებებს, ტრეპანაციასა და ბევრ სხვასაც, რომლებსაც ევროპაში მკურნალობდნენ. ერთ-ერთი ისფაჰანელი ექიმი კი ვენერიული დაავადების მიზეზად დილის ნამსა და ტენიანობას მიიჩნევდა (სსსსა: MD/Perse, vol. 6, doc. 19; სეა: AN, AF IV, 1686, doc. 16); (ჟობერი 1821: 336-340); (ბონტამ-ლეფორი S. d.: 178); (დიუპრე 1819: II, 359).

სალვატორის ცნობები ინდოეთზე ლაშქრობისთვის ხელსაყრელი კლიმატური ვითარების შესახებ. გენერალ გარდანის დავალებით, ინდოეთზე სავარაუდო ლაშქრობის კონტექსტში ექიმმა სალვატორიმ აღწერა კონსტანტინოპოლიდან თეირანამდე მისიის მიერ გავლილი მხარეების ჰავა, სასმელი წყლის ვარგისიანობა, ავადმყოფობები და საკვები.

ექიმის აზრით, ინდოეთზე ლაშქრობის შემთხვევაში, სხვადასხვა შემაფერხებელი მიზეზების თავიდან ასაცილებლად, ირანში ევროპული ჯარის ნაწილები წელიწადის იმ დროს უნდა გაეგზავნათ, როდესაც მცირე აზიასა და ირანში თითქმის მსგავსი ტემპერატურა იქნებოდა. ზამთარში ანატოლიაზე საჯარისო ნაწილების გადაყვანა შეუძლებელი იყო დიდი თოვლის გამო. გაზაფხული მეტად გვიან დგებოდა, დიდ სიცხეს სწრაფად მოსდევდა სიცივე, რაც მგზავრობისთვის მეტად არახელსაყრელი იყო, რადგან ორი თვის განმავლობაში ძლიერ უბერავდა სამხრეთის ქარი. მარტში, აპრილსა და მაისში თოვლის დნობის გამო მდინარეები დიდდებოდა და გზები პრაქტიკულად გაუვალი ხდებოდა. გაზაფხულის ბუნიობიდან შემოდგომამდე მცირე აზიაში რეგულარულად ქროდა ჩრდილოეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის ქარები. ზაფხულში ყველა გზა საშიში და მოსარიდებელი იყო ატმოსფერული ცვლილებებით გამოწვეული ეპიდემიების გამო. ერთადერთი სეზონი, რომელსაც ექიმი უპირატესობას

აძლეოდა, შემოდგომა იყო, თუმცა არც ის იყო დაზღვეული მრავალი შეფერხებისაგან, რომელიც აზიის ამ მხარეებში თითქმის ყველგან არსებობდა (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42).

სალვატორის ცნობები სასმელი წყლის შესახებ. სალვატორიმ შეამოწმა მცირე აზიისა და სპარსეთის მდინარეების წყლების ხარისხი, რაც ევროპული ჯარის არსებობისთვის პირველი აუცილებელი ელემენტი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ანატოლია მდიდარი იყო წყლის რესურსებით, მისი მდინარეების 2/3 სასმელად არ გამოდგებოდა. ექიმის მიერ ჩატარებული წყლის ანალიზის შედეგები შემდეგი იყო: საქარიისა და ყარა-ჰისარის წყლები მწკლარტე, წურბელებით სავსე და სასმელად უვარგისი იყო. ყიზილ-ირმაკისა და მისი შენაკადების წყალი მწარე იყო და სასმელად მათი გამოყენება მხოლოდ განმენდის შემდეგ შეიძლებოდა. ევფრატისა და მურად-სუს წყლები შენაკადებიანად სასიამოვნო დასალევი და მსუბუქი იყო. არაქსის წყალი სასმელად უვარგისი, მიანესი – ძირითადად მსუბუქი და გამჭვირვალე, ყიზილ-უზენისა – თითქმის მუდამ მღვრიე და უვარგისი, სულთანიეს მდინარეები მლაშე, ყაზვინის ჩრდილოეთით მდებარე მთებიდან წამოსული მდინარეები გამჭვირვალე, მძიმე და უგემური იყო. თეირანში წყალი მღვრიე და მძიმე იყო,¹⁰ ამიტომ შაჰის კარიდან ყოველ დღე იგზავნებოდა ხალხი კარგი წყლის ქერეჯიდან მოსატანად. სასმელად ვარგისი იყო აბჰერ-რუდის გამჭვირვალე წყლებიც (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42).

სალვატორის ცნობები შავი ჭირის შესახებ. სალვატორის ცნობით, საფრანგეთის მისიის არზრუმში ჩასვლამდე, შავი ჭირის გამო იქ ყოველდღე 60-100 ადამიანი კვდებოდა. ავადმყოფს დანაყულ ნიორზე დაყენებულ მჟავე რძეს – იოგურტს, ასმევდნენ (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42). შავი ჭირის ეპიდემიის გამო გაუკაცრიელებული იყო საქართველო, ხოლო ქალაქები თბილისი და ყარსი თითქმის დაცარიელებულყო.

თავის მოხსენებით ბარათში სალვატორი დეტალურად აღწერს გენერალ გარდანის ადიუტანტის, შავი ჭირით დაავადებული 33 წლის ინჟინერ-გეოგრაფის, ლეიტენანტ ბერნარის, ავადმყოფობის ისტორიას. ამ ოფიცრის ავადმყოფობა 1807 წლის 27 ოქტომბერს თურქეთის ტერიტორიაზე, არზრუმიდან ხუთი საათის სავალზე მდებარე სოფელ ალვარში დაფიქსირდა. ავადმყოფობის სიმპტომები იყო: გაღიზიანება, უგუნებობა, მელანქოლია, უმადობა, სრული სისუსტე, დაბალი პულსი, დიდი სიცხე, ავადმყოფს ჰკლავდა ღვინის, რომისა და ყავის სმის წყურვილი. სალვატორი მას ქინაქინის ნახარშითა და გოგირდის ეთერით მკურნალობდა. ლეიტენანტი ბერნარი 1807 წლის 7 ნოემბერს, დილის ცხრის ნახევარზე ხოიში გარდაიცვალა. გენერალმა მისი ტანისამოსის დაწვა ბრძანა, რათა ინფექცია არ გავრცელებულიყო.¹¹ ხოის სომხურ სასაფლაოზე ლეიტენანტ ბერნარის დაკრძალვას საფრანგეთის მისიის წევრებთან ერთად სპარსელთა სამსახურში მყოფი რუსი ოფიცერი და ჯარისკაცები დაესწრნენ. გარდაცვლილი ოფიცრისათვის უკანასკნელი სამხედრო პატივის მიგების ნიშნად, სასაფლაოზე მათ სამჯერ ისროლეს მუშკეტებიდან (სსსსა: MD/Perse, vol. 3, doc. 9; გარდანი 1865: 107).

სალვატორის ცნობები თვალის დაავადებების შესახებ. ექიმ სალვატორის ცნობით, ასაკის, სქესისა და მდგომარეობის მიუხედავად, სპარსეთში ყველას აჰქონდა მხედველობასთან დაკავშირებული პრობლემა. მოსახლეობის ორ მესამედზე მეტს ოფთალმია აწუხებდა, რასაც, ექიმის აზრით, მლაშე წყლის სმა, მლაშე საკვების მიღება და მარილიანი მტვერი იწვევდა. სალვატორი გაკვირვებას გამოთქვამდა, რომ „მედიცინის ღმერთკაცებს – ჰიპოკრატეს, გალენოსსა და ავიცენას“, ვერ მოეძებნათ ამ დაავადების წამალი და იქვე აღნიშნავდა, რომ ევროპიდან სპარსეთში ჩასული კარგი ოფთალმოლოგი იქ უზარმაზარ ქონებას მოიხვეჭდა. ოფთალმით გამოწვეული თვალის უსიცხო მსუბუქი ანთების დროს სპარსელი ექიმები თრიაქში გარეულ შაბის ხსნარს ნიშნავდნენ, რომელიც დაცხრომის ნაცვლად ანთებას აძლიერებდა. შაჰის ფინანსთა მინისტრს – მირზა იუსუფსა და რამდენიმე სხვა წარჩინებულ პირს სალვატორიმ სტაფილომა დაუდგინა. სპარსელებს შორის გახშირებული იყო კატარაქტა. ის ძირითადად თანამდებობის პირებს ემართებოდათ, რაც, ექიმის აზრით, უკავშირდებოდა სასმელის ზომაზე მეტად მიღებას, მგრძნობიარე სიამოვნებისადმი ზღვარგადასულ ჩვეულებას და ყოველდღიურ მუდმივ მჯდომარე ცხოვრების წესს, როგორც კარის მირზებს, სწავლულებსა და მოლებს სჩვეოდათ (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42); (სალვატორი 1812: 368).

სპარსელი ექიმების მიერ ოფთალმიის მკურნალობის შესახებ ცნობა ეკუთვნის საფრანგეთის მისიის წევრს, კაპიტან ოგიუსტ ბონტამ-ლეფორს. 1807 წლის აგვისტოში თავრიზის მახლობლად განლაგებულ აბას მირზას ბანაკში მყოფ კაპიტანს თვალები დაუავადდა და იგი თითქმის ვერაფერს ხედავდა თხუთმეტი დღის განმავლობაში. მეფისწულის პირადი ექიმი მას დამწვარი შაბითა და თრიაქით მკურნალობდა. საფრანგეთის მისიის ზოგიერთ წევრს ოფთალმია დიდი სიცხის დროს დაეწყო. სალვატორიმ ოფთალმია დაუდგინა თავრიზში მყოფ მისიის თარჯიმანს, ჟოზეფ-მიშელ ტანკუანსაც. მისი ცნობით, სპარსელები ამ დაავადებას უფრო მეტად ილიზიანებდნენ, რადგან თვალეზე იდებდნენ ხშირად ძალიან ქუჩყიან, ცისფერი ბამბის ქსოვილს, რომელსაც თითქმის არ იცვლიდნენ, რაც ავადმყოფობაზე უარესი იყო. მიუხედავად ამისა, ქალაქის ასი მამაკაციდან ნახევარს მაინც ქედზე ასეთი ქსოვილი ეკიდა (ბონტამ-ლეფორი S.d.: 161); (ტანკუანი 1819: II, 69-71).

სალვატორის ცნობები სპარსელების საკვების შესახებ. სალვატორიმ შეისწავლა სპარსელების ძირითადი საკვებიც, რათა წინასწარ განესაზღვრა ირანში დაბანაკებული ევროპული ჯარის ყოველდღიური რაციონი. მისი ცნობით, სპარსელების ყოველდღიური, საყვარელი საკვები ბრინჯი და ბოსტნეული იყო. ბრინჯი საუკეთესო ხარისხისა იყო, ის ადვილად იხარშებოდა, მას სხვადასხვა სანელებლით აზავებდნენ და მრავალნაირად ამზადებდნენ. ირანის ზოგიერთ პროვინციაში, განსაკუთრებით მაზანდარანსა და გილანში, წყალში მოხარშული ბრინჯი მოსახლეობას პურის მაგივრობას უწევდა.¹²

ბრინჯი, ხორბალი, ქერი და ფეტვი ხელმისაწვდომი და იაფი, ქვავი და შვრია კი ცოტა ან სულ არ იყო. მდიდარ მოსახლეობას კარგად გამომცხვარი და საუკეთესო ხარისხის ფქვილის, დანარჩენ ხალხს კი უხარისხო ფქვილის ცუდად გამომცხვარი პური ჰქონდა და იმასაც ნაკლებად ეტანებოდა.

ხორცს და ისიც მცირე რაოდენობით, მხოლოდ მდიდარი მოსახლეობა მიირთმევდა. ცხვარი კარგი ჰყავდათ, მაგრამ მეტად ცხიმიანი იყო და სრულიად განსხვავდებოდა ევროპულისგან, ცხელი ჰავის გამო ადგილობრივ მოსახლეობას მისი ხორცი არაჯანსაღად მიაჩნდა. შინაური ფრინველის ხორცი კარგი იყო, უხვად იყო ნანადირევიც, განსაკუთრებით მწყერი და ხოხობი. მთები და ტყეები სავსე იყო ირმებითა და გარეული თხის განსაკუთრებული ჯიშით, იყო კანჯარიც და საუკეთესო ჯიშის ტახიც, რომლის ხორცის ქამას სპარსელებს რელიგია უკრძალავდა.

სპარსელების უმრავლესობის სასმელი წყალი იყო. ისინი გაზაფხულზე გამაგრებულ რეჟიმს იცავდნენ, იღებდნენ ბევრ სიმჟავეს, სალათს, აგრეთვე ლიმონით, კონახურით, ტირიფის ყვავილითა და შავთარათი შეზავებულ წყალს. მდიდარი მოსახლეობა ქამის დროს შარბათს სვამდა, ნაკლებად არაყს.

ირანში ყველაზე მეტად გავრცელებული ხილი საუკეთესო ხარისხის ბროწეული იყო. კარგი ვაშლი მოდიოდა ერევანში, მაზანდარანში, გილანსა და აზერბაიჯანში, მაგრამ ძვირი იყო. მსხალი საშუალო ხარისხისა იყო. ყველაზე ცნობილი, ძალიან გემრიელი, არომატული და დიდი ზომის კომში ისფაჰანის მიდამოებში მოდიოდა; მისგან მეტად სასიამოვნო და სასარგებლო სასმელს ხარშავდნენ; ივნისის ბოლოს მწიფდებოდა ყურძენი, საზამთრო და ნესვი; სისხლის გასაწმენდად და ნალვლის შესამცირებლად სპარსელები საადრეო ნესვსა და ქლიავს ქამდნენ, მწიფე ქლიავი კი სასაქმებელი საშუალება იყო (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42).

სალვატორის რეკომენდაციები ინდოეთზე სალაშქროდ გასაგზავნი ევროპული ჯარისთვის. თავის მოხსენებით ბარათში ექიმი სალვატორი საგანგებოდ ეხება ირანის ტერიტორიაზე ევროპული ჯარის გავლის საკითხს. იგი წერდა:

ჯარის ჯანმრთელობის შენარჩუნება ის საკითხია, რომელიც მეტად ადვილად ჩვენს მთავრობას, კერძოდ კი მის საიმპერატორო და სამეფო უდიდებულესობას. ამიტომ, რამდენადაც შესაძლებელია, სპარსეთზე ჯარის გავლის შემთხვევაში უნდა ავიცილოთ ის რისკები, რაც აუცილებლად შეგვხვდება მეტად ხანგრძლივი მგზავრობის დროს (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42).

სალვატორი სრული პასუხისმგებლობით მოეკიდა მისთვის მიცემულ დავალებას და ევროპული ჯარისთვის გასათვალისწინებელი შემდეგი რეკომენდაციები ჩამოაყალიბა:

1. დღის სიცხესა და ღამის სინესტეში ჯარისკაცების მოხერხებულად დასაწვენად, ჯარი უნდა მომარაგდეს კაპიუშონიანი კარგი ლაბადებით, შალის საბნებითა და კარვებით;¹³ 2. წყლის ცუდი ხარისხის გასაუმჯობესებელი პირველი ხარისხის მნიშვნელობის სითხე ძმარია; წყალში არსებული უამრავი მიკრობის გამო, ჯარისკაცებს ეკრძალებათ გზად შემხვედრი წყაროებიდან წყლის სმა; წყლის დაღუვამდე აუცილებელია მისი ტილოს ნაჭერში გაფილტვრა; წყალთან დაკავშირებით ასევე ყურადღებით უნდა მოექცნენ ცხენებსაც; 3. ჯარისკაცებმა ყოველ დღე უნდა მიიღონ არყის ერთი ულუფა; 4. ჯარისკაცების რაციონში ნაკლებად უნდა იყოს ნესვი, საზამთრო და შემოდგომის სხვა ხილი, რათა თავიდან იქნას აცილებული კუჭის აშლილობა და დიზენტერია; 5. ჯარი უნდა მომარაგდეს ორცხობილის სამყოფი რაოდენობით, სანამ ჯარისკაცების კუჭი აზიაში გამომცხვარი ცუდი პურის მონელებას არ შეეჩვევა; 6. ჯარისკაცების ძირითადი საკვები ფაფები და კარგად მოხარშული კერძები უნდა იყოს; მეტად სასარგებლოა მათი შენელება წინაკით, ჯანჯაფილითა და ნივრით; 7. ჯარისკაცებისთვის აუცილებელია თავის განსაკუთრებით კარგად დაფარვა და თვალების ხშირი გაწმენდა ოდნავ ძმარგარეული სუფთა წყლით; მზის სხივებისა და მტვრისგან თვალების დასაცავად აუცილებელია მათი მომარაგება მწვანე შუშებითა და მწვანე ფერის ქსოვილებით; 8. ცხენების შესანარჩუნებლად აუცილებელია შალის გადასაფარებლები, რაც ცხენს ღამით უნდა დაახურონ; აღმოსავლელები, რომლებიც ჩვენზე უკეთ იცნობენ ადგილობრივ ჰავას, თავიანთ ცხენებს უდიდესი გულმოდგინებით უვლიან; 9. სავალალო შედეგების თავიდან ასაცილებლად ჯარისთვის უკეთესია ღამით გადაადგილება; ჯარმა არასოდეს არ უნდა იმგზავროს დილის 10 საათიდან შუადღის 4 საათამდე; 10. დღის საათებში აუცილებელი მსვლელობის შემთხვევაში, საჯარისო ნაწილებმა წელა უნდა იმოდრავონ; 11. მანძილის დაშორების მიხედვით საჯარისო ნაწილებმა ერთხელ ან ორჯერ უნდა შეისვენონ (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42).

ანტუან სალვატორის იმედი ჰქონდა, რომ მის მიერ ევროპის სამედიცინო წრეებისათვის თითქმის სრულიად უცნობი მხარეების აღწერა იმპერატორისა და მთავრობის ყურადღებას თავისი სიახლით მიიპყრობდა (სსსსა: MD/Perse, vol. 7, doc. 42), მაგრამ ინდოეთზე ლაშქრობა არ შედგა და მისი, ისევე, როგორც გენერალ გარდანის მისიის სხვა წევრების ნაწერები, იმჟამად უყურადღებოდ დარჩა. ირანში ყოფნით უკმაყოფილო სალვატორი თავის ერთ-ერთ კოლეგას სწერდა:

ახლა იმ სარგებელზე ვიტყვი, რაც ამ ქვეყანაში ჩემი სამედიცინო პრაქტიკის დროს მივიღე. არ დაიჯერებთ! მიუხედავად იმისა, რომ მე მეფის მხევლებს, დეიდებსა და წარჩინებულებს ვმკურნალობდი, ერთი სუც კი არ მიმიღია და სადილადაც არავის მივუწვევია. ამ ბრწყინვალე სენიორებს ეგონათ, რომ ჩემთვის მათი მკურნალობის პატივიც საკმარისი იყო. ამრიგად, ჩემი შემოსავალი შემცირდა. იგივე სამედიცინო პრაქტიკა კონსტანტინოპოლში რომ მქონოდა, ძალიან მდიდარი ვიქნებოდი. მაგრამ რა ვქნა! მე ქაშმირული შალებისა და მარგალიტების ქვეყანაში ვარ, მაგრამ ვერაფერი მივიღე. ერთი შალი აქ ოცდახუთი თუმანი – ხუთასი ფრანკი ღირს (სალვატორი 1812: 381-382).

სალვატორის მოღვაწეობა რუსეთში. 1808 წლის ოქტომბერში, სალვატორი გენერალ გარდანის მიერ რუსების ბანაკში ფელდმარშალ გუდოვიჩთან საგანგებო დავალებით გაგზავნილ საფრანგეთის მისიის მესამე მდივანს, ფელიქს ლაჟარს, გაჰყვა. ერევნის შტურმის შემდეგ (17.11.1808) სალვატორი სპარსელებთან ბრძოლაში მძიმედ დაჭრილ კავკასიის გრენადერთა პოლკის პოლკოვნიკს, სიმონოვიჩსა და რუს ჯარისკაცებს მკურნალობდა, რის გამოც გუდოვიჩი¹⁴ საჯაროდ გამოთქვამდა თავის კმაყოფილებას (სსსსა: CP/Perse, vol. 11, doc. 1); (აქტები 1869: III, 515-516). გენერალმა გარდანმა მას მისიის ექიმის წოდება შეუჩერა (გარდანი 1865: 102). ერევნის ალყის შემდეგ თანამდებობიდან გადამდგარმა გუდოვიჩმა, რომელსაც სალვატორი რევმატიზმისგან მკურნალობდა, 1809 წლის გაზაფხულზე ექიმი მოსკოვში წაიყვანა და მას მეტად ცნობილ და აუცილებელ კაცად წარადგენდა (სსსსა: CP/Perse, vol. 11, doc. 1).

ამგვარად, თავისი შემდგომი სამედიცინო საქმიანობა სალვატორიმ რუსეთში განაგრძო. მან პირველმა მიაქცია ყურადღება რუსეთის მოსახლეობის ლტოლვას სპირტიანი სასმელის მიმართ, რასაც *furor bibendi* – სიმთვრალით გამოწვეული სიგიჟე, უწოდა. 1812 წელს მოსკოვის გენერალ-გუბერნატორმა, ფეოდორ როსტოპჩინმა,¹⁵ ის ციმბირში გაასახლა, რადგან ექიმი ნაპოლეონის საიდუმლო ჯაშუშად მიიჩნია, რომლის მიზანი 1812 წლამდე სანკტ-პეტერბურგის მცხოვრებლების გონებრივი და სულიერი მდგომარეობის გამოკვლევა იყო (ვიგელი 1864: 173). მიუხედავად ამისა, 1817 წელს სალვატორის მოსკოვის ფიზიკა-მედიცინის საზოგადოებაში *furor bibendi*-ის საკითხზე

მოხსენების წაკითხვის საშუალება მიეცა.¹⁶ მისი კვლევის შედეგები აღიარეს ბრიტანეთისა და რუსეთის სამედიცინო საზოგადოებებმა.¹⁷

დასკვნა. ზემოთ წარმოდგენილი ცნობებიდან გამომჩნდა, რომ თავისი ქვეშევრდომებისგან განსხვავებით, ევროპული მედიცინის მიმართ მეტად პროგრესული დამოკიდებულება ფათჰ-ალი შაჰმა გამოავლინა და სალვატორი მეორე ხარისხის მზის ორდენით დააჯილდოვა (სსსსა: CP/PPerse, vol. 11, doc. 105). ამგვარად, აშკარად გამოჩნდა ევროპელი ექიმის პოლიტიკური მნიშვნელობა (ელგუდი 1951: 144). ირანში სალვატორის საქმიანობას ყურადღება მიაქცევს დიდი ბრიტანეთის დიპლომატებმა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა 1820-1821 წლებში ირანის ტახტის მემკვიდრის, აბას მირზას სამხედრო სამსახურში მყოფი ნაპოლეონის არმიის ექს-ოფიცერის, თეოდორ ეტიეს (1795-1846), ცნობა. 1822 წლის იანვარში მან სანკ-პეტერბურგში საფრანგეთის ელჩს, გრაფ დე ლა ფერონეს, სპარსეთში არსებული ვითარების ამსახველი ვრცელი მოხსენებითი ბარათი წარუდგინა. მასში ხაზგასმით ეწერა, რომ ირანში გასაგზავნი საფრანგეთის მისიის შემადგენლობაში აუცილებელი იყო ახალგაზრდა ექიმი-ქირურგის შეყვანა, რომელსაც უნდა შეესწავლა სპარსული, რათა თავისი პროფესიის მეშვეობით საჭირო გამხდარიყო როგორც წარჩინებულების, ისე ჰარამხანის ბინადართათვის. ეს კი ექიმს ისე მისცემდა ინფორმაციის მოპოვებისა და საქმეების საიდუმლოდ წარმართვის საშუალებას, რომ საეჭვო არ ყოფილიყო. ეტიეს ცნობით, სპარსული ენის კარგად მცოდნე ოსტ-ინდოეთის კომპანიის ექიმი ჯონ კორმიკი უფასო კონსულტაციას უწევდა აბას მირზას ჰარამხანას და იქ შეკრებილ ინფორმაციას კაპიტან ჰენრი ვილოკს აწვდიდა (საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი: MD/Perse, vol. 2, doc. 29). ამგვარად, ყაჯართა ირანში სწორედ ანტუან-მარი სალვატორი იყო ის პირველი ევროპელი ექიმი, რომელსაც ფათჰ-ალი შაჰმა დიდ ნდობა გამოუცხადა და თავისი ჰარამხანის მკვიდრთა მკურნალობის ნებაც კი დართო.

შენიშვნები

- ¹ სცილა და ქარიბდა – ბერძნული მითოლოგიის ზღვის ურჩხულები, ბინადრობდნენ კლდეებში იტალიასა და სიცილიას შორის არსებული სრუტის ორივე მხარეს და ღუპავდნენ იქ გამვლელ მეზღვაურებს. „სცილასა და ქარიბდას შორის“ გამოთქმას ისეთი ვითარების დროს იტყვიან, როდესაც ვინმეს ორი მხრიდან ელის საფრთხე.
- ² კაპიტან ბონტამ-ლეფორის ცნობით, თავრიზის ბეგლარბეგმა აჰმედ ხანმა მას და მისიის დრაგომანს, ოგიუსტ დე ნერსიას, გალენოსის რეცეპტით სანდალოზის ხისაგან დამზადებული სითხე აჩვენა, რომლის მიღებამდე ხანი ლოცვებს კითხულობდა და კრიალოსანს მარცვლიდა იმის გასაგებად, თუ რამდენად არგებდა მას წამალი (ბონტამ-ლეფორი S. d.: 156).
- ³ პროვინციის გუბერნატორების წოდება, ჰაქიმი (Hakim, არაბ. حاكم) სამედიცინო ცოდნის, მკურნალობის მნიშვნელობითაც იხმარება.
- ⁴ რევანდი – მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარე, რომლის ფესვისაგან დამზადებულ პრეპარატს ხმარობენ მედიცინაში.
- ⁵ კასია – მრავალწლოვანი მცენარე, რომელსაც საქართველოში საფალარათო საშუალებად ხმარობდნენ. მისი ქერქი შედიოდა პირში გამოსავლები კეთილსურნელოვანი ნარევის შემადგენლობაში.
- ⁶ ორგანულად გამხმარი სენა ალექსანდრინა გამოიყენება ნაწლავის პრობლემების სამკურნალოდ.
- ⁷ მუშკი – მეტად სურნელოვანი ნივთიერება, რომელსაც იღებენ ირმების ოჯახის ამავე სახელწოდების ცხოველის სათესლე ჯირკვლებიდან; იყენებენ პარფიუმერიაში, მედიცინაში.
- ⁸ მუმო – უპირატესად ბუნებრივი ბიოლოგიური წარმოშობის ორგანულ-მინერალური პროდუქტი.
- ⁹ ფაზარი – ნიაშორის ღვიძლში გაჩენილი გაქვავებული ნივთიერება, რომელიც სამკურნალოდ იხმარება.
- ¹⁰ ინგლისელი დიპლომატის, ჯეიმს მორიერის ცნობით, მათი მისიის სამსახურში მყოფ სპარსელს ექვსი დღის განმავლობაში ძლიერი ციებ-ცხელება და სისხლისდენა ჰქონდა, რასაც თეირანის წყალს აბრალებდნენ (მორიერი 1812: 229-230).
- ¹¹ ლეიტენანტ ბერნარის დაკრძალვა ასახა მისიის მხატვარმა, მიშელ-ფრანსუა პრეომ (ბოპი 1911: 226). ეს სურათი დღემდე ვერ მოვიძიეთ. ცნობილი ისტორიკოსის, ირაჯ ამინის მოსაზრებით, პრეოს ნახატები აღნიშნული არქივიდან მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიკარგა (ამინი 1995: 126).
- ¹² გენერალ გარდანის ადიუტანტის, ლეიტენანტ ტრეზელის ცნობით, გილანში საუკეთესო ხარისხის ბრინჯს ცხენებს ქერის ნაცვლად აჭმევდნენ. გილანელები წყალში მოხარშული ბრინჯი ძალიან ნოყიერი და ადვილი

მოსანელებელი იყო, ხორცს ცოტას ჭამდნენ, თუმცა ძალიან კარგი ძროხები, ხარები და კამეჩები ჰყავდათ (სსსსა: AMFAE, MD/Perse, vol. 3, doc. 2/b).

- ¹³ 1807 წლის 16 ნოემბერს საფრანგეთის მისიამ ღამე სოფელ სეიდ-აბადში, აბას მირზას ბრძანებით დადგმულ კარვებში გაათენა. სალვატორი წერდა: „ღამე ისეთი ცივი იყო, რომ ლოგინში ვერ გავთბი. სქელი ღრუბლები, რომლებსაც ცივი ქარი მოერეკებოდა, მიწაზე სრიალებდნენ და წყლით გაჟღენთილ კარვებში შემოდის. გაღვიძებისთანავე ისეთი შეგრძნება მქონდა, როგორც ცივი აბაზანის შემდეგ იცის. მიწა გაიყინა და თოვლი წამოვიდა“ (სალვატორი 1812: 371).
- ¹⁴ გრაფი ივანე ვასილის ძე გუდოვიჩი (1741-1820) – რუსეთის არმიის ფელდ-მარშალი, სახელმწიფო საბჭოს წევრი და სენატორი, 1806-1809 წლებში საქართველოს მთავარმართებელი, 1809 წლიდან 1812 წლის ომის დაწყებამდე ნაპოლეონთან, მოსკოვის მთავარსარდალი იყო.
- ¹⁵ გრაფი ფიოდორ ვასილის ძე როსტოპჩინი (1763-1826) – რუსი სახელმწიფო მოღვაწე, ინფანტერიის გენერალი, ნაპოლეონის შემოსევის დროს, მოსკოვის მოსკოვის გენერალ-გუბერნატორი იყო.
- ¹⁶ გერმანელი ექიმის, თომას ვეფელმეიერი წერს: „ანტონიო-მარიო სალვატორიმ შეიმუშავა ლოთობაზე დამოკიდებულების პირველი კონცეფცია. მისი ლექციები „Commentatio Pathologica“ და „Commentatio Therapeutica de Ebriositate continua remittente et intermittente“ (1817/1818) უკვალოდ გაქრა. მისი წვლილი ნარკომანიის მედიცინაში, სათანადოდ არ იყო აღიარებული, ახლა კი სრულიად დავიწყებულია“ (ვეფელმეიერი 2019: 5).
- ¹⁷ იტალიელი ჟურნალისტის, მარიო კორტის აზრით, სალვატორი ჯამში რომ ყოფილიყო, შემდგომში ის ვეღარც სამედიცინო საქმიანობას განაგრძობდა რუსეთში და ვერც ფინანსთა სამინისტროს მოხელე, კოდექსიკი ასესოი და სტატსკი სოვეტნიკი, გახდებოდა (ზინოვიევი 2010: 60-62).

დამონმებანი

- ამინი 1995:** I. Amini. *Napoléon et la Perse, Les relations franco-persanes sous le Premier Empire dans le contexte des rivalités entre la France, l'Angleterre et la Russie*. Préface de Jean Tulard de l'Institut. Paris, Fondation Napoléon.
- აქტები 1869:** Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, под ред. Ад. Берже, т. III, Тифлис, Тип. Главного Управления Наместника Кавказского.
- ბონტამ-ლეფორი 1807:** S. d.: Bontems-Lefort, Au., *Lettres d'un officier français contenant la relation d'un voyage rapidement fait en Turquie et en Perse pendant l'année 1807*. S. l.
- ბოპი 1911:** A. Boppe. *Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle*. Paris, Librairie Hachette et Cie.
- გარდანი 1809:** Ange de Gardane. *Journal d'un voyage dans la Turquie-d'Asie et la Perse, fait en 1807-1808, suivi d'un Vocabulaire Italiano, Persico et Turco par le Prince Timurat-Mirza*. Paris-Marseille: Chez Jean Mossy, Imprimeur – Libraire.
- გარდანი 1865:** Gardane, Alfred de, *Mission du Général Gardane en Perse sous le Premier Empire*. Paris: Librairie de Ad. Lainé.
- დიუპრე 1819:** A. Dupré. *Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du Golf Persique, et de la à Iréwan*. T. I-II, Paris, J. G. Dentu, Imprimeur-Libraire.
- ელგუდი 1951:** C. Elgood. *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*. Cambridge University Press.
- ვეფელმეიერი 2019:** T. Wefelmeyer. Antonio Maria Salvatori. *Ein Beitrag zur Geschichte der Suchtmedizin*. Reihe: Medizin-geschichte. LIT Verlag Münster.
- ვიგელი 1864:** Ф. Ф. Вигель. “Воспоминания”. *Русский вестник, журнал литературный и политический*, том 53, Москва, Въ унверситетской типографии.
- ზინოვიევი 2010:** А. Зиновьев. Марио Корти, прозаик, переводчик, радиожурналист (Италия) – *Furor bibendi* (“Запой”). Культурная среда, 2010/1 (6).
- მორიერი 1812:** J. Morier. *A Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*. London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- ჟობერი 1821:** P. Am. Jaubert. *Voyage en Arménie et en Perse, fait dans les années 1805-1806*. Paris, Chez Pélicier.
- სალვატორი 1812:** A. M. Salvatori. “Lettera, etc. Lettre du Dr. Salvatori attaché à l'ambassade Française en Perse (Mines d'Orient)”. *Bibliothèque britannique*. T. 50. Genève: l'Impr. BiBliothèque Btitannique.
- სალვატორი 1814:** A. M. Salvatori. “Journey to Persia”. By Signor Dr. Salvatori, Physician attached to the French Embassy in Persia, addressed to Signor Dr. Careno at Vienna. *The Classical Journal for March & June*, Vol. I. London, Printed & A. J Valpy, Tooke's Court, Chancery Lane.
- საფრანგეთის ეროვნული არქივი:** Archives Nationales, AF IV, 1686, doc. 16.
- საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 12:** Archives du Ministère des Affaires Étrangères, *Correspondances Politiques, Perse*, vol. 10, doc. 12; vol. 11, doc. 1,105; vol 12, doc. 105; vol. 14, doc. 2.
- საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი doc. 29:** Archives du Ministère des Affaires Étrangères, *Mémoires et Documents, Perse*, vol. 2, doc. 29; vol. 3, doc: 2/b, 9; vol. 6, doc: 19; vol. 7, 42.

ტანკუანი 1819: J. M. Tancoigne. *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie*, T. I-II Paris: Nerveu-Libraire.

მამპოლიონ-ფიგაკი 1812: J. J. Champollion-Figeac. «Médecine». Magasin encyclopedique ou Journal des sciences, des lettres et des arts. Redigé par Aubin Louis Millin, Année 1812, Tome, I. Paris: Au Bureau du Magasin encyclopedique, Imprimerie de J. B. Sajou, 175-238.

117

Il y a en Perse deux classes de Médecins, qu'on appelle les Syerrah, et les Hakim. Le premier correspond, à peu près, au mot de Chirurgien. Toute espèce de Maladies externes, est de son ressort; et cet Art est héréditaire: il passe de père en fils.
Le mot de Hakim est donné aussi par le Turc, aux Sous-Gouverneurs des Provinces: mais pris dans le sens médical, il signifie Physicien, et jouit d'une grande vénération.

Remarques sur la Peste d'Erzerum, et des Villages voisins.

Déjà longtemps la Perse est ravagée par le fléau destructeur de la Peste: Les villes de Tiflis, et de Kars ont été presque dépeuplées: dans cette dernière ville la maladie n'a pas encore cessé.
L'expédition militaire de Jusuf-Pacha contre les Russes, ne produisit d'autres résultats, que d'apporter à Erzerum le germe destructeur.
Avant notre arrivée, dans cette Ville, la mortalité journalière montait de soixante à cent personnes. Le jour de notre entrée à Erzerum, le Vent, qui auparavant avait toujours été Sud-Est, et par conséquent, très-chaud, tourna tout d'un coup au Nord: les montagnes se couvrirent de neige, et l'atmosphère devint si froide, que le thermomètre, exposé à 8 heures du matin, était descendu à 4 degrés au-dessous du zéro: à midi il était à 6 degrés de chaleur.
Un passage aussi subit, et aussi grand du chaud au froid, fit tout à fait cesser la Peste. Le Viceroy, entre autres complimens faits à N. E., lui adressa ses félicitations, et celles des habitants, de ce que la présence de signes annonçant du Grand Napoléon, avait fait fuir un ennemi aussi terrible.
Nous séjournaux trois jours à Erzerum: le froid continua toujours d'être aussi vif, le Vent se maintenant au Nord. à notre départ le Vent du Midi, revint le dessus et la Peste aussi. Le thermomètre à 8 heures du matin, exposé à l'ombre monta à 18 degrés.
Tous les Villages sur la route d'Erzerum à Kars étaient infectés de Peste: ceux qui, au contraire, sont sur le chemin de Khoy, ne le furent que jusqu'à Deli-Baba. J'en attribue la cause au peu de communication, qu'ils ont avec la capitale.

Les Villages

სურ 1. ექიმ სალვატორის მოხსენებითი ბარათის ფრაგმენტი – A Fragment of Dr. Salvatori's report AMFAE, MD/Perse, vol. 7, doc. 42, fol. 117r

Sur l'Ophthalmie Endémique en Perse.

Cette maladie est presque générale parmi les Persans : elle n'a point d'égard pour aucun âge, sexe ou condition : j'ai vu des enfans, des adultes, des hommes, des femmes, des riches, des pauvres, être affligés d'une aussi cruelle infirmité. Je crois très inutile de faire ici une longue énumération des différentes branches de cette maladie que j'ai observées, ou des affections qui en sont la suite. Je me bornerai à en faire connaître les principales, et les plus fréquentes, en indiquant les causes, qui d'après mes faibles connaissances m'ont paru telles : je tâcherai enfin de les appuyer par des faits : Voici ces *causes* :

- 1° Le manque absolu d'arbres, qui empêche l'homme de trouver un abri contre les grandes chaleurs de l'été.
- 2° Le manque de verdure, où les yeux subissent le délabrement de la refraction continuelle des rayons du soleil par la blancheur du Muriate de soude qu'il y a répandu sur le sol. Il y a des endroits, où la blancheur du sol est telle, que l'on croirait au premier coup d'œil, qu'il y a neige. Les villages situés dans des plaines, où ce sol abonde, sont ceux, où l'on a le plus remarqué d'ophtalmies : je me contenterai de citer *Thesin*, et autres villages près du lac de *Chaki* : Sur cent habitans, on peut dire sans exagération, qu'il y en a soixante de borgnes aveugles, ou ophtalmiques.
- 3° La poussière entraînée par l'air s'introduisant dans l'intérieur des paupières, occasionne sur le globe, par sa nature saline, une plus ou moins forte irritation. Dans les mois de Février, de Mars, et même moitié d'avril, on a observé à *Theran*, presque journellement des ouragans venant du Sud-Ouest. (Les ouragans regnent dans l'immense plaine de *Rey* : l'ancien *Khagis*), et dans le territoire de *Cheknar*, à l'Ouest de *Rey*. (Le vent de Sud-Ouest paraît sortir des montagnes d'*Elvend* au Nord d'*Hamadan*, et passe sur des déserts, dont la majeure partie est salée. Avant et pendant ces ouragans, le temps est sombre et brouillé. La poussière qu'élève ce vent, est si épaisse, et si cuisante, que malgré tous les soins que l'on prend pour l'éviter, ces soins sont presque inutiles. L'ouragan dure ordinairement une ou deux heures, et n'est guères accompagné de pluie.
- 4° La grande humidité, et la fraîcheur des nuits en été ; et la coutume des habitans de dormir en plein air sur leur tapis.
- 5° L'usage de porter des bonnets fourrés de peau de mouton. (Les bonnets, de venant bientôt, sont sales, déterminent à la tête la suppression de la transpiration cutanée, d'où suit ordinairement la teigne, ou l'ophtalmie.
- 6° L'usage de se frotter les yeux avec de la suie, dont on forme une sorte de oncture nommée *Surme*.

A toutes ces causes, il faut aussi en ajouter une autre, c'est-à-dire la mauvaise méthode, qu'employent les Médecins Persans dans le traitement de l'ophtalmie. Il ne m'a pas été possible, jusqu'à présent, d'observer les premiers symptômes de cette maladie ; notre arrivée en Perse, pendant l'hiver, en étant l'heureux motif ; mais d'après le rapport, qui m'a été fait, par une centaine de Persanes, qui ont consulté sur leurs infirmités des yeux, suites funestes de l'ophtalmie, j'ai vu qu'elle se présente les mêmes symptômes qui ont été observés en Egypte et dans les autres contrées, sur le célèbre *Docteur Larrey*.

Lorsque

EVIDENCES ON MEDICINE AND HYGIENE IN IRAN BY PHYSICIAN ANTOINE-MARIE SALVATORI (1807-1808)

Irine Natchkebia

Giorgi Tsereteli Institute of Oriental Studies
irnat@hotmail.com

At the turn of the 19th century in order to include Persia in the plan of the Indian expedition Napoleon instructed members of the missions sent there in 1805-1809 to find detailed information about that country. In this article, we focused on the information by Antoine-Marie Salvatori, – a doctor-surgeon in the mission of General Gardan, plenipotentiary and extraordinary minister of France in Iran in 1807-1809, – on the medical situation in Iran and his recommendations for European troops taking part in the projected expedition to India. The article is based on Salvatori's essays, and on his report kept in the archives of French Ministry of Foreign Affairs.

In his Mémoire the doctor Salvatori, criticized Persian doctors – Jarrah as surgeon and Hakim as physician. All of Salvatori's efforts to establish contact with Persian doctors were in vain. According to him, they masked their ignorance with pride and arrogance, many pretended to be doctors, but did not even have elementary knowledge of medicine. Though the Persians had some books about issues of anatomy, religion created a very great obstacle to surgery and its progress there was impossible. Some Persian physicians more believed in prayers, and talismans.

In the context of the supposed expedition to India as the first necessary element for the existence of an army Salvatori analyzed water quality of Asia Minor and Persia rivers, examining Persian cuisine and composed everyday useful menu for the European troops. He paid attention to the spread of an eye inflammation – ophthalmia in Persia. On the basis of this information, he formulated recommendations for European soldiers. Also, Salvatori was the first to pay attention to the Russian population's craving for alcohol, studied it and called this disease *furor bibendi* - the madness of drunkenness.

It is clear from Salvatore's writings that, unlike his subjects, Fath-Ali Shah showed a very progressive attitude towards European medicine. Antoine Salvatori was the first European doctor, trying to make the first vaccination in Persia, and was the first one whom Fath-Ali Shah let even to treat the habitants of his harem.